

ANNALES SCIENTIA POLITICA

VOLUME 11, NUMBER 1, 2022

ANNALES SCIENTIA POLITICA

Vol. 11, No. 1, 2022

ŠIMSA, M.: Modern democracy between the Czech philosophy and critical theory,
Vol. 11, No. 1 (2022), pp. 31 – 39

MARTIN ŠIMSA

Department of Political Science
Faculty of Arts
University of Ústí nad Labem
Czech Republic
E-mail: martin.simsa@ujep.cz

Abstract:

The paper reflects on the concept of modern democracy as we encounter it in Czech philosophy, specifically in the work of Masaryk and his interpreters and critics, i.e. especially Rádl and Patočka, then in critical theory, focusing especially on the work of Habermas, and then in the work of Arnason, where we trace his inspiring political philosophical movement between Czech philosophy (Masaryk, Patočka, Kosík) and critical theory in both its German (Marx, Max Weber, Habermas) and French versions (Lefort, Castoriadis) and his creative critical dialogue with Eisenstadt. Modern democracy is not fundamentally different from liberal democracy, but more emphasizes autonomy, emancipation, its socially imaginary and critically creative dialogical participation.

Keywords:

Arnason, Critical Theory, Czech philosophy, Habermas, Masaryk, modern democracy.

MODERNÍ DEMOKRACIE MEZI ČESKOU FILOSOFIÍ A KRITICKOU TEORIÍ

MARTIN ŠIMSA

Department of Political Science
Faculty of Arts
University of Ústí nad Labem
Czech Republic
E-mail: martin.simsa@ujep.cz

Abstract:

The paper reflects on the concept of modern democracy as we encounter it in Czech philosophy, specifically in the work of Masaryk and his interpreters and critics, i.e. especially Rádl and Patočka, then in critical theory, focusing especially on the work of Habermas, and then in the work of Arnason, where we trace his inspiring political philosophical movement between Czech philosophy (Masaryk, Patočka, Kosík) and critical theory in both its German (Marx, Max Weber, Habermas) and French versions (Lefort, Castoriadis) and his creative critical dialogue with Eisenstadt. Modern democracy is not fundamentally different from liberal democracy, but more emphasizes autonomy, emancipation, its socially imaginary and critically creative dialogical participation.

Keywords:

Arnason, Critical Theory, Czech philosophy, Habermas, Masaryk, modern democracy.

Úvod

Moderní demokracie je politickou formou založenou britskou (1689), americkou (1776) a francouzskou (1789) revolucí. Konkrétněji míníme politické zřízení, které garantuje

prostřednictvím ústavy, lidská, občanská, sociální a kulturní práva a svobody. Pravidelně se konají volby, aby určily a změřily vůli lidu. Společnost je řízena volenými reprezentanty, kteří přijímají zákony, které jsou, či měly by být závazné pro všechny. Vedle revolučních událostí demokracii definovali myslitelé, kteří demokratické revoluce inspirovali a iniciovali (Locke, Montesquieu, Rousseau) nebo je kritizovali, reflektovali a formulovali liberálně demokratický program (Burke, Tocqueville, J. S. Mill). Mezi demokratické myslitele můžeme přiřadit Masaryka, který byl jak českým teoretikem demokracie, tak zakladatelem republiky. Johann Póll Arnason je islandský filozof a historický sociolog, který v 60. letech 20. století studoval filosofii v Československu. Setkal se s dvěma významnými českými filozofy, Janem Patočkou a Karlem Kosíkem, a jejich prostřednictvím také s Masarykem. Arnason byl pravděpodobně více ovlivněn Kosíkem než Masarykem, ale k Masarykovi se opakovaně vztahuje ve věci moderní demokracie, které se Kosík tematicky věnoval jen v roce 1968. Hlavním polem zkoumání Kosíka i Arnasona byla praxe interpretovaná marxisticky, přesněji fenomenologicko - hermeneuticky - marxisticky.¹

¹ Kosík tematizuje praxi ve své klíčové fenomenologicko-hermeneuticko marxistické studii vrcholící v antropologické filosofii svobody jakožto revoluč-

V předloženém příspěvku se chceme zaměřit na otázky: Jak rozumíme moderní demokracii? Jak jí rozuměla česká filosofie? Co se stalo s moderní demokracií v kritické teorii? Jak se moderní demokracie vyrovnává s výzvami postmodernismu, nacionalismu a populismu? Konkrétně se budeme ptát, jak moderní demokracii pojímali čeští myslitelé a jak Arnason, který vedl dialog se svým učitelem Habermasem. Zatímco Habermas dospěl od konceptu komunikativního jednání a Lebensweltu k deliberativní demokracii, Arnason studoval civilizace zejména prostřednictvím historické sociologie, která hledala cestu zpět k Weberovi a Durkheimovi.

Hermeneutická kritika

V textu používáme jako filosofickou metodu hermeneutickou kritiku. Tím máme na mysli kritické čtení, posuzování a hodnocení textů a dalších kulturních, společenských a politických událostí. Hermeneutika má dlouhé kořeny, jejichž počátky lze nalézt v Platónově dialogu *Ion*, v Aristotelově díle *O vyjadřování*, v biblické exegezi, v Augustinově díle a v římském právu. Nové podněty dostává v době reformace při postavení Písma do centra tehdejšího západního křesťanstva a jeho konfrontováním s autoritou papeže a tradicí, v renesanci při překladau klasických děl, v 19. století při hledání specifické metody humanitních věd v díle Schleiermachers, Diltheye a novokantovců. Hermeneutická ontologie v Heideggerově a Gadamerově pojetí se stává spíše konzervativní disciplínou odhalování a předávání smyslu bytí či tradice v klasických dílech.²

Kritický obrat v hermeneutice přichází s Habermasem. Habermas svou metodu ve studiích z přelomu šedesátých a sedmdesátých let nazývá kritickou hermeneutikou, ale hermeneutiku v podstatě pojímá jako kritiku, která znamená posuzování a hodnocení textů, postojů a jednání. Jde spíše o kritiku než o hermeneutiku, spíše o jednání než o porozumění, spíše o pragmatiku než o recepci. Habermaso-

va kritika spojuje Kantovu a Peirceovu kritiku prakticko-pragmatického rozumu s Marxovou kritikou jako morální a politickou zbraní.³ S kritickým čtením textů a kulturním, sociálním a politickým jednáním se setkáváme i u českých myslitelů (Masaryk, Rádl, Patočka), ačkoli žádný z nich hermeneutickou kritiku teoreticky nerozpracoval. Hermeneutickou kritiku nerozvíjí pouze Habermas, ale také Ricoeur,⁴ Apel⁵ a Arnason, který jí věnuje sociálně filosofickou studii *Praxis und Interpretation*,⁶ kde se předchůdci hermeneuticky kritického čtení praxe stávají Marx, Max Weber a Nietzsche, a kritický dialog vede rovněž s Habermasem a Castoriadisem.

Moderní demokracie

Dnes se sousloví liberální demokracie používá častěji a v jistém smyslu by mohlo být přesnější než moderní demokracie. Liberální zastupuje bezpodmínečná a nezadatelná lidská práva. Demokracie představuje vládu lidu, která je zjišťována a vykonávána volbami a dalšími postupy, na jejichž základě se ustavuje parlament, sestavuje vláda, konstituuje senát a další demokratické instituce. Pojem moderní obsahuje jinou dynamiku než liberalismus, t. j. vyjadřuje spíše novost než svobodu. Moderní demokracie není příliš vzdálená liberální demokracii. Constant moderní svobodou na rozdíl od antické svobody míní osobní či individuální svobodu, t. j. svobodu liberální.⁷ Někteří jsou unaveni životem v moderní době, rezignovaní, a tak hovoří o pozdní době nebo paradoxně o pozdní modernitě, po-moderně, resp. Postmoderně, i když tím nic jiného, než pojmenování své nálady, neříkají.

ně-kritické praxi. In KOSÍK, K.: Dialektika konkrétního. Praha: Academia 1963. Na Kosíka jako jednoho z klíčových filosofů praxe odkazuje HABERMAS, J.: Philosophisch-politische Profile. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 1987, s. 326.

² Srv. ŠIMSA, M.: Hermeneutická propedeutika. Ústí nad Labem 2005.

³ Zejména HABERMAS, J.: Zur Logik der Sozialwissenschaften. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 1985, ale také Erkenntnis und Interesse. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 1968, Wissenschaft und Technik als Ideologie. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 1968 a Theorie und Praxis. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 1963.

⁴ RICOEUR, P.: Lectures on Ideology and Utopia. Columbia University Press 1986 a Hermeneutics and Human Sciences. Cambridge University Press 1981.

⁵ APEL, K. O.: Hermeneutik und Ideologiekritik. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 1971.

⁶ ARNASON, J. P.: Praxis und Interpretation. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 1988.

⁷ CONSTANT, B.: O antické svobodě ve srovnání se svobodou moderní. In Reflexe. Číslo 30, Praha 2006, s. 77–97.

Moderní náboženství je křesťanství jako náboženství Nového zákona. Někteří radikální vykladači tvrdí, že křesťanství vůbec není náboženství, protože náboženství je spjato se starými, tradičními a zvykovými rituály, kulty a mýty. Bonhoeffer jako autor civilního, nenáboženského výkladu evangelia⁸ a Hejdánek jako filozof víry jako otevřenosti vůči budoucnosti, z níž přichází pravda, čas i dějiny, interpretují křesťanství dokonce jako opak náboženství, které je vázáno na "staré" – archetypy, metafyzickou tradici.⁹ Také francouzský myslitel Gauchet kráčí podobným směrem, když uvažuje o křesťanství jako náboženství, které likviduje náboženství a otevírá svět sekularizaci.¹⁰ Také Habermas prohlásil Nový zákon za první manifest moderny. Fenomenologický religionista Mrázek tvrdil, že mluvit o novém jako o lepším než starém, je revoluční událostí na počátku naší éry.¹¹ Ježíš Starý zákon neruší, ale naplňuje v hegelovském smyslu, tedy překonává a staví na novou, vyšší úroveň. Nový zákon znamená nový výklad Starého zákona.

Moderní demokracie se liší od demokracie antické, která byla demokracií řeckou, zejména athénskou polis. Svobodní občané sice mohli přijít na agoru, aby se tam projeví a byli zvoleni do nějaké veřejné funkce, ale jejich osobní, individuální svoboda byla vázána na svobodu obce. Moderna vyrůstá z osvícenství. Osvícenství může být stejně tak protináboženské (Francie, marxismus) jako náboženské (puritáni, Kant). Francouzské a anglosaské osvícenství připravuje cestu francouzské, britské a americké demokratické revoluci.

Kromě individuální svobody jako moderní svobody se moderní demokracie stýká s normativním, univerzálním pojetím lidských práv, s otázkou náboženství, a to nejen křesťanství, ale i otázkou jiných náboženství, kultur a sekulárních přesvědčení, s otázkou nacionalismu, se sociální otázkou, s otázkou lidu. Každá z těchto otázek má několik podob, některé jsou modernější a progresivnější, jiné tradičtější, konzervativní. Romantické pojetí národa a nacionalismu je spíše konzervativní. Různá pojetí

demokracie odpovídají různým filozofickým, morálním a náboženským koncepcím. Liberální pojetí, které bylo původně filozoficky radikální (J. S. Mill), se postupem času stalo ústředním pojmem a dnes je často spojováno s pravicí, někdy i s konzervativní pravicí.

Česká filosofie a československá demokracie

Československá demokracie se zrodila z české filosofie v osobě svého prvního moderního teoretika a zakladatele. Samozřejmě ji Masaryk nezaložil sám. Nevznikla by bez zahraničních exilových představitelů (Štefánik, Beneš, Osuský), domácího odboje, tzv. mafie, československých legií v Rusku, Francii a Itálii a konečně bez vystoupení lidu 28. října 1918 v Praze a prohlášení samostatné Československé republiky, 29. října v dalších českých a moravských městech a 30. října slovenských delegátů v Martině. Masaryk nebyl prvním českým filosofem, a přesto se nedivíme, když ho Erasm Kohák v knize *Domov a dálava* takto nazval.¹² Masaryk byl prvním moderním českým filosofem, který odpovídal na otázky, jež odpovídaly našemu postavení v Evropě, které udávaly směr, jímž jsme jako národní, politické společenství kráčeli a přišel s projektem humanitní demokracie, demokratické republiky. Masarykovy otázky byly srozumitelné národnímu, evropskému i světovému společenství, i když to neznamenal vždy souhlas, ale často znepokojení či odmítnutí. To se týkalo zejména našeho národního společenství, kterému se nelíbila kritika českého šovinismu, nacionalismu, pasivity, sklonů k mučednictví, konformismu a pocitů sebelítosti či zrad.

Masaryk byl filosofem české moderny, a to nejen moderny ve smyslu víry ve vědu a v pokrok, dějinného směřování ke stále lepší domácí i světové situaci, v rostoucí humanitu a zlepšování hospodářské a sociální situace, ale i moderny, která měla svou odvrácenou, patologickou stránku, a tou byla krize, osamělost, subjektivismus a sebevražda po ztrátě náboženství a ztrátě životního smyslu. Sebevražda byla první velkou filozofickou a sociologickou otázkou Masaryka jako lipského a vídeňského pokročilého studenta z Moravského Slovácka, který se stal Čechem a Českoslovákem ne díky

⁸ BONHOEFFER, D.: Na cestě k svobodě (Listy z vězení). Praha: Vyšehrad 1991.

⁹ HEJDÁNEK, L.: Filosofie a víra. Praha: Oikymen 1999.

¹⁰ GAUCHET, M.: Odkouzlení světa. Brno: CDK 2004.

¹¹ HELLER, J. – MRÁZEK, M.: Nástin religionistiky. Praha: Kalich 2004.

¹² KOHÁK, E.: Domov a dálava. Praha: Filosofia 2009, s. 137–170.

rodině, ale volbou.¹³ Otázky po příčinách krize moderní doby se opakují v knize *Moderní člověk a náboženství*.¹⁴ Masarykovo pojetí moderního člověka a moderní demokracie je koncepcí, která sleduje hledání smyslu života a dějin, což souvisí s křesťanskou vírou po vzoru Ježíše Krista, která není spojena s církví a teologií. Moderní demokracii Masaryk koreluje s českou reformací a americkým puritanismem již v *Sebevraždě* (1881),¹⁵ tedy 37 let před vznikem demokratické republiky a jejím protestantsko-humanitním zdůvodněním.

Scruton ji nazývá emancipovaným protestantismem a radikálním pietismem,¹⁶ Szporluk hovoří o náboženství jako nacionalismu a nacionalismu s lidskou tváří.¹⁷ Pro Masaryka představuje Ježíš smysl a cíl dějin a demokracie jak ve válkou zmítané *Nové Evropě*,¹⁸ tak v poválečné *Světové revoluci*.¹⁹ Masaryk se pokouší smířit moderní, vědecké myšlení s reformním křesťanstvím a moderní demokracií. Zároveň Masaryk kritizuje liberalismus jako filosofii pasivity a lhostejnosti, která chce jen drobné opravy, žádnou důkladnější reformu, neschopnou vyřešit sociální otázku. Masaryk chválí Marxe, Engelse, Kautského a Bernsteina za jejich angažovanost, ale zároveň odmítá marxistický materialismus, Hegelovu dialektiku, romantické a aristokratické pojetí revoluce. Láska k bližnímu, sociální reforma a drobná kulturní, občanská a politická práce jsou základem Masarykovy humanitní demokracie, zvláštní verze moderní demokracie.²⁰

Rádlova filozofie je kritickým hermeneutickým a pragmatickým smyslem pro dějiny a demokracii, je radikální v otevřenosti vůči

budoucnosti v otázce smluvní teorie demokracie, v kritice romantického nacionalismu 19. století a zároveň konzervativní v kritice moderní vědy a moderní doby. Rádl jako jediný filozof první republiky otevřeně kritizuje slabost Masarykova pojetí a reality demokracie, prvorepublikový nacionalismus označuje za zvláštní typ střeoevropského nacionalismu, který byl silnější nejen v politické praxi první republiky, ale i v Masarykově demokratické teorii a praxi, a Masaryk to nebyl ochoten připustit. Rádl jej prezentuje zejména ve vztahu k Němcům, Maďarům, Polákům, Židům, ale i ve vzájemných česko-slovenských vztazích. V Rádlových intencích by lepší název republiky zněl: Střeoevropská republika. Rádl navrhoval jako lepší kritérium než Masarykovu humanitu moderní smluvní demokracii založenou na lidských právech, v níž má každý bez ohledu na národnost a náboženství nejen místo, ale hlavně možnost podílet se na společném vládnutí.²¹

Patočkovým poválečným záměrem bylo doplnit českou filozofii o chybějící výklady klasické antické filozofie ve 40. letech, o výklad Komenského jako možnou alternativu k Descartově filozofii a o projekt negativního platonismu v 50. letech, o pokročilé uvedení do Husserlovy a Heideggerovy fenomenologie, o rozvíjení a-subjektivní fenomenologie podobně jako Merleau-Ponty a Eugen Fink v 60. letech.²² Patočka spolupracoval s mladými marxisty, zejména s Kosíkem. Kritické moderní myšlenky jsou přítomny ve studii *O smyslu dneška*²³ a v nedávno objevené nepublikované studii o nadcivilizaci napsané kolem roku 1955.²⁴ Temně depresivní, romanticky konzervativní tóny v souvislosti s Hérakleitem, Nietzsche, Heideggerem a Jüngerem se ozývaly v Patočkově hermeneutice 20. století jako války v 6. kacírském eseji,²⁵ ale byly překonány Pa-

¹³ MASARYK, T. G.: Sebevražda. Praha: Čin 1926.

¹⁴ MASARYK, T. G.: Moderní člověk a náboženství. Praha: Jan Laichter 1934.

¹⁵ Sebevražda, s. 231–233.

¹⁶ SCRUTON, R. Masaryk, Kant, and the Czech Experience. In T. G. Masaryk (1850–1937). Volume 1. Thinker and Politician. Ed. by Stanley B. Winters. Macmillan, School of Slavonic and East European Studies. University of London 1990, s. 44–59.

¹⁷ SZPORLUK, R.: The Political Thought of Thomas G. Masaryk. East European Monographs, Boulder Distributed by Columbia University Press, New York 1981.

¹⁸ MASARYK, T. G.: Nová Evropa. Brno, Doplněk 1994.

¹⁹ MASARYK, T. G.: Světová revoluce. Praha, Orbis a Čin 1930.

²⁰ MASARYK, T. G.: Sociální otázka I–II. Praha, Masarykův ústav AV ČR, Ústav T. G. Masaryka 2000.

²¹ RÁDL, E.: Válka Čechů s Němci. Praha: Melantrich 1993; ŠIMSA, M.: Filosof a reforma světa. Pokus o filosofickou interpretaci díla Emanuela Rádla a konstituci reformní filosofie. Ústí nad Labem: UJEP 1997.

²² KOHÁK, E.: Jan Patočka. Praha: H & H 1993.

²³ PATOČKA, J.: O smysl dneška. In Češi I. Praha: Oikoymenh 2006, s. 231–338.

²⁴ PATOČKA, J.: Nadcivilizace a její vnitřní konflikt. In Péče o duši I. Praha: Oikoymenh 1996, s. 243–302.

²⁵ PATOČKA, J.: Kacířské eseje o filosofii dějin. Praha: Academia 1990.

točkovou občanskou statečností jako mluvčího Charty 77 a jejím zdůvodněním na základě Kantovy povinnosti vůči spoluobčanům i vůči sobě samému bránit se proti bezpráví zdůrazněním lidských práv jako platných mravních a společenských norem.²⁶ Toto veřejné občanské vystoupení doprovázené kritickou filozofickou reflexí bylo blízké Masarykově, Rádlově i Habermasově veřejné činnosti, ale otázka demokracie je diskutována pouze v kritickém dialogu s Masarykem a Rádlm. Patočka je filozoficky kritizoval jako křesťanské platoniky, ale respektoval je jako silné republikánské demokraty.²⁷

Karel Kosík byl původně na počátku padesátých let marxista stalinského typu, který odsuzoval Masaryka jako buržoazního filozofa sloužícího zahraničnímu imperialismu a domácí reakci,²⁸ později interpret českých radikálních demokratů z roku 1848,²⁹ který dospěl k filozofii praxe, jež byla filozofií lidské svobody a tvorby jako díla v nejširším slova smyslu. Kosíkova filozofie praxe představovala marxistickou kritiku režimu, který se za marxistický vydával.³⁰ Kritickým, socialistickým demokratem či demokratickým socialistou se Kosík stal v roce 1968, kdy nastínil projekt socialistické demokracie, který představoval jeden z nejzajímavějších projektů socialismu s lidskou tváří.³¹ V disentu v 70. a 80. letech a po revoluci dodatečně ocenil Masarykovo, Palackého a Havlíčkovo politické myšlení, ostře kritizoval jak rozdělení Československa (třetí Mnichov), tak restauraci neoliberálního kapitalismu.³²

Kritická teorie

Kritická teorie vzniká ve 20. letech 20. století jako protiklad tradiční teorie, která byla neut-

rální, vysvětlující, zachovávající status quo, konzervativní. Kritická teorie se naopak zabývala teorií hodnotící, praktickou, progresivní, osvícenskou, moderní, věřící ve změnu světa.³³ Kritická teorie se však již ve svém raném, relativně krátkém životě do značné míry proměnila v opak svých snah v enigmatickém díle vlastních zakladatelů Horkheimera a Adorna *Dialektika osvícenství*, které je dialektické v tom, že osvícenství se ukazuje jak ze své progresivní, kritické stránky, zejména v kritice fašismu, masové kultury a *počínajících* masmédií, tak ze stránky rezignovaně konzervativní. Docházejí k závěru, že "osvícenství je masový podvod",³⁴ a jejich kritika osvícenství a liberalismu se příliš neliší od konzervativních kritiků, jako byli Heidegger, Spengler nebo Gehlen.

Na teoretickou situaci kritické teorie reaguje mladý kritický teoretik Habermas, který nechce jen opakovat citáty klasiků, ale kriticky myslet a pracovat na levici. Tento záměr je patrný jak ve studii *Student und Politik*,³⁵ tak v rozsáhlé a klasické studii *Strukturální proměny veřejnosti*.³⁶ Obě studie nastolují zásadní otázky týkající se moderní demokracie. První zkoumá postoje německých studentů k demokracii a obává se jejich apolitičnosti, druhá se zamýšlí nad vznikem, růstem, reflexí a úpadkem veřejného mínění. Demokracii tematicky zkoumá v pozdní velké studii *Faktizität und Geltung*,³⁷ ale kritický demokratický záměr provází celé jeho dílo. Habermasova teorie demokracie se nazývá deliberativní či diskurzivní, v jejímž centru stojí deliberativní či diskursivní pravidla argumentace vedené v oficiálních i neoficiálních demokratických institucích. V této věci se podobá Masarykovi. Již dříve se pustil do obhajoby projektu modernity, který na rozdíl od "konzervativní" postmoderny nepovažuje za vyčerpaný, ale oplývající dalším kritickým potenciálem, který posléze dává do služeb deliberativní či diskurzivní demokracie.

²⁶ PATOČKA, J.: Čím je a čím není Charta 77. In Češi I. Praha: Oikymenh 2006, s. 428–430.

²⁷ PATOČKA, J.: Vzpomínka a zamyšlení o Rádlu a Masarykovi. In Češi II. Praha: Oikymenh 2006.

²⁸ KOSÍK, K.: O sociálních kořenech a filosofické podstatě masarykismu. In Filosofický časopis. Praha 1954, s. 196–215.

²⁹ KOSÍK, K.: Česká radikální demokracie. Praha: Státní nakladatelství politické literatury 1958.

³⁰ KOSÍK, K.: Dialektika konkrétního. Praha: Academia 1963.

³¹ KOSÍK, K.: Naše nynější krize. In Století Markéty Samsové. Praha: Český spisovatel 1993, s. 22–40.

³² KOSÍK, K.: Třetí Mnichov. In Století Markéty Samsové, s. 157.

³³ HORKHEIMER, M.: Tradiční a kritická teorie. In Aluze 1/2001, s. 74–106.

³⁴ HORKHEIMER, M. – ADORNO, Th.: Dialektika osvícenství. Praha: Oikymenh 2009.

³⁵ HABERMAS, J.: Student und Politik. Berlin: Luchterhand 1961.

³⁶ HABERMAS, J.: Strukturální proměna veřejnosti. Praha: Filosofia 2000.

³⁷ HABERMAS, J.: Faktizität und Geltung. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 1992.

Arnasonův projekt

Téma “moderní demokracie” je intenzivně přítomno jak v Arnasonově hermeneutice modernity a v jeho verzi kritické teorie, tak v jeho recepci a tvůrčí práci s českou filozofií i československou demokracií. Snad nejvýrazněji jsou všechna nás zajímající Arnasonova topoi přítomna ve studiích *Heidegger, Patočka und die Hermeneutik der Moderne*³⁸ a v *The Theory of Modernity and the Problematic of Democracy*³⁹ a určitým způsobem i v poslední knize *The Labyrinth of Modernity*.⁴⁰

Systematicky rozpracovává hermeneutiku moderny, ve které je patrný Arnasonův metodologický přístup inspirovaný Marxem, Maxem Weberem a Habermasem v německy publikované knize *Praxis und Interpretation*.⁴¹ S pojetím moderní demokracie se setkáváme u dvou politických myslitelů, jejichž vliv na Arnasona je nepopíratelný. První část knihy Clauda Leforta *Democracy and Political Theory* nese název “O moderní demokracii”. Jsou zde rozebírány otázky demokracie, lidských práv, sociálního státu a politična v dílech Tocquevilla, Marxe a Arendtové. Přestože je Arendtová chválena za zachycení nacistického a stalinického totalitarismu, Lefort jí adresuje kritiku za to, že nevidí, že nenávisť k demokracii byla s oběma totalitarními spojena zásadním způsobem.⁴²

Dalším autorem, který zásadně ovlivnil Arnasona byl Shmuel Noah Eisenstadt, jehož *Paradoxy demokracie* jsou nemyslitelné bez kulturního, politického, ústavního a sociálního programu modernity. Oba autoři uvažují moderně levicově, ale kritizují nejen fašistické a rasistické

režimy, ale také “socialistické” a “komunistické” režimy, pokud nerespektují lidská práva a demokratický konstitucionalismus. Eisenstadt analyticky rozvíjí křehký a paradoxní model moderních demokracií a jako problematické vidí to, že pojetí demokracie bylo ztotožněno s extrémně liberálními “libertariánskými” hodnotami a “ideologickým polosvěcením volno-tržní ekonomiky”.⁴³

Arnasonův model moderní demokracie vzniká v dialogu zejména s Eisenstadtovou teorií vícenásobné modernity. Další dva inspirační zdroje Arnasonovy teorie moderní demokracie představují práce Cornelia Castoriadis a Marcela Gaucheta zejména v jejich pojetí autonomie. Arnason soudí, že téma demokracie je podteoretizovanou částí moderny a zároveň ji označuje za její část přeinterpretovanou. Arnasonova teorie demokracie i teorie moderny se fascinujícím způsobem pohybuje mezi moderní francouzskou politickou filozofií a německou politickou filosofií, reprezentovanou Marxem, Maxem Weberem a Habermasem. Privilegované místo v ní samozřejmě zaujímá izraelský teoretik Eisenstadt.

V Arnasonově výkladu Masaryka, k němuž dospívá přes Patočkovu kritiku, zní klíčová věta: “V demokracii viděl Masaryk normativní strukturální princip moderního světa”.⁴⁴ Masaryk staví demokracii proti aristokracii a teokracii. Zde vidíme inspiraci Tocquevillem, stejně jako ve víře, že se demokracie bude v Evropě a ve světě dále šířit. Arnason si všímá skutečnosti, že Masarykova demokratická transformace je spojena s prací, o níž pojednává při kritice Marxe a historického materialismu, a zdůrazňuje antagonismus “revoluční aristokracie” a “rozvoje a pokroku prostřednictvím práce”. Zmiňuje se o Masarykově interpretaci první světové války jako demokratické světové revoluce. Upozorňuje na Patočkovy kritické pochybnosti o Masarykově příliš optimistickém výkladu první světové války. Spřízněnost s Masarykovým projektem demokracie spatřuje v radikálně demokratickém projektu představeném v “Inteligenci a opozici”. Při hodnocení Patočkovy kritiky modernity v Kacířských esejích dochází k závěru, že otázka demokracie zůstala otevřená a že Patočka ne-

³⁸ ARNASON, J. P.: Heidegger, Patočka und die Hermeneutik der Moderne. In *Zur philosophischen Aktualität Heideggers*. Band 3. Herausgegeben von Dietrich Papenfuss und Otto Pöggeler. Frankfurt a. M.: Vittorio Klostermann 1989, s. 240–263.

³⁹ ARNASON, J. P.: *The Theory of Modernity and the Problematic of Democracy*. In *Between Totalitarianism and Postmodernity*. Edited by Peter Beilharz, Gilian Robinson, and John Rundell. Cambridge, Massachusetts, London: The MIT Press 1992.

⁴⁰ ARNASON, J. P.: *The Labyrinth of Modernity: Horizons, Pathways, and Mutations*. Lanham, Boulder, New York, London: Rowman & Littlefield 2020.

⁴¹ ARNASON, J. P.: *Praxis und Interpretation*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 1988

⁴² LEFORT, C.: *Democracy and Political Theory*. Cambridge: Polity Press 1988, s. 55

⁴³ EISENSTADT, S. N.: *Paradoxes of Democracy*. John Hopkins University Press 2002.

⁴⁴ Heidegger, Patočka und die Hermeneutik der Moderne, s. 244.

přinesl ani novou interpretaci modernity, ani novou definici Lebensweltu, ale uznává, že Patocka přispěl ke kritické sebereflexi modernity a demokracie.

Arnason sám pojem demokracie chápe jako nedílnou součást modernity, interpretuje ho korelativně s pojmy autonomie a emancipace, podobně jako autoři kritické teorie pracuje se silným pojmem kritiky, který rozvíjí paralelně se sociální imaginací. To vše dále tvořivě rozvíjí s Eisenstadtovým modelem mnohonásobné modernity.

Postmodernismus a populismus

Oproti moderně nepřináší postmoderna nic nového než únavu a pluralitu. Moderní demokracie Habermase, Eisenstadta a Arnasona počítají s realitou pluralismu více než Masarykova. Habermas diagnostikoval postmodernismus jako nový konzervatismus a současné hybridní formy populismu k němu směřují. Habermas mezitím zvládl několik "post-", např. postsekulární. V knize *Fakticitá a platnost* pracuje s bezsubjektovou (subjektlos) komunikací, která nemá daleko k postmodernímu způsobu myšlení.⁴⁵ O nerozlišené postmoderní pluralitě lze odůvodněně pochybovat, neboť pluralita bez jemného rozlišení mezi výroky a argumenty může mít pro současnou demokracii neblahé důsledky. V díle Masaryka, Habermase, Eisenstadta a Arnasona vidíme značnou neochotu ztotožňovat moderní demokracii s liberální demokracií. Každý z nich liberalismus do určité míry kritizuje a demokracii s kapitalismem neztotožňuje. Domnívám se však, že i jejich verze moderní demokracie jsou liberální, ovšem kriticky či sebekriticky liberální.

Moderní demokracie v československé podobě byla spojena s otázkou pravdy, i když s ní měla často problém. Postpravda a nediferencovaná pluralita pravd slouží populismu mnohem více než moderní demokracie v liberální, republikánské či deliberativní podobě.⁴⁶ Důvěra, kterou každý spravedlivý demokratický režim potřebuje, může být založena pouze na pravdivém projevu, a populisté, stejně jako totalitní režimy, často a systematicky lžou.

Každý demokratický diskurz potřebuje kritický dialog a kritéria zkoumání, lepší argumentaci. V případě liberalismu bychom měli rozlišovat mezi liberalismem ve smyslu emancipace, osvobození člověka a odpovědnosti, nebo liberalismem ve smyslu laissez faire, neviditelné ruky trhu ovládané oligarchy a globálními ekonomickými hráči. V republikánském myšlení bychom měli rozlišovat mezi starostí o společnost a nekritickým obhajováním všeho, co společnost dělá. Každé jednání potřebuje kritické zkoumání. Populismus oslabuje občanství, kritické myšlení a demokracii. Populisté vítězí, když lidé nechtějí přemýšlet. Levicový populismus nenabízí nic lepšího než populismus pravcový, protože žádný populismus nechce kritické občany, občanské skupiny a občanskou společnost. Levicový populismus rozvíjela komunistická strana a po sametové revoluci i strana sociálně demokratická. Zásadní rozdíl mezi nimi spočívá v uznání ústavní demokracie a respektování individuálních svobod a práv jako *conditio sine qua non*. V zemích střední Evropy nyní bují populismus ve spojení se vzrůstajícím nacionalismem, který je spíše výrazem identitární paniky (Bělohradský) než prvoplánového identitárně nacionálního substancialismu.

Závěr

Moderní demokracie je v příspěvku představena v mnoha verzích, které vycházejí ze svobodných, kritických a odpovědných jedinců a spravedlivých demokratických institucí, jež zaručují svobodný a kritický dialogický diskurz a jsou schopny respektovat a integrovat disent, menšiny, kritické návrhy a protesty, které však nenarušují politické sociální prostředí, v němž jsou vyslovovány, a odkazují na pravdu, vůči níž mají být zkoumány, představují normativní strukturu, která na nás vznáší konkrétní nárok a na nás jako demokratických občanech je, zda ho naplníme či ne. V našem příspěvku jsme si přiblížili Masarykovo, Habermasovo, Eisenstadtovo a Arnasonovo pojetí moderní demokracie, které se pohybuje mezi českou filosofií a kritickou teorií. Moderní demokracie nepředstavuje nic zásadně odlišného od liberální demokracie, ale v představených pojetích máme co dělat se silnějšími koncepty autonomie, kritiky, emancipace a participace než v klasických liberálně

⁴⁵ Faktizität und Geltung, s. 362

⁴⁶ ŠIMSA, M. (ed.): Relativismus a (post)pravda v demokracii. Se třemi studiemi Ladislava Hejdánka. Ústí nad Labem: Filosofická fakulta UJEP 2018.

demokratických pojetích. V případech liberální demokracie, české filosofie i kritické teorie je nezbytné vedle kritiky tvořivě pracovat i se sebekritikou. Normativní struktura moderní demokracie v žádném z předvedených pojetí není hotovou daností, ale tím, co je stále znovu hledáno, nalézáno, tvrzeno, popíráno, diskutováno, sedimentováno, a připraveno k novým a novým aktualizacím. Kritické koncepty moderní demokracie mohou dobře posloužit i k odpovídající kritice současných konceptů populismu i nacionalismu.

Literatura

- APEL, K. O.: *Hermeneutik und Ideologiekritik*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 1971.
- ARNASON, J. P.: *Praxis und Interpretation*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 1988.
- ARNASON, J. P.: Heidegger, Patočka und die Hermeneutik der Moderne. In *Zur philosophischen Aktualität Heideggers*. Band 3. Herausgegeben von Dietrich Papenfuss und Otto Pöggeler. Frankfurt a. M.: Vittorio Klostermann 1989, s. 240–263.
- ARNASON, J. P.: *The Theory of Modernity and the Problematic of Democracy*. In *Between Totalitarianism and Postmodernity*. Edited by Peter Beilharz, Gilian Robinson, and John Rundell. Cambridge, Massachusetts, London: The MIT Press 1992, s. 32–53.
- ARNASON, J. P.: *The Labyrinth of Modernity: Horizons, Pathways, and Mutations*. Lanham, Boulder, New York, London: Rowman & Littlefield 2020.
- BONHOEFFER, D.: *Na cestě k svobodě (Listy z vězení)*. Praha: Vyšehrad 1991.
- CONSTANT, B.: O antické svobodě ve srovnání se svobodou moderní. In *Reflexe*. Číslo 30, Praha 2006, s. 77–97.
- EISENSTADT, S. N.: *Paradoxes of Democracy: Fragility, Continuity, and Change*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press 1999.
- GAUCHET, M.: *Odkouzlení světa*. Brno: CDK 2004.
- HABERMAS, J.: *Student und Politik*. Berlin: Luchterhand 1961.
- HABERMAS, J.: *Philosophisch-politische Profile*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 1987.
- HABERMAS, J.: *Zur Logik der Sozialwissenschaften*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 1985.
- HABERMAS, J.: *Erkenntnis und Interesse*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 1968.
- HABERMAS, J.: *Wissenschaft und Technik als Ideologie*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 1968.
- HABERMAS, J.: *Theorie und Praxis*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 1963.
- HABERMAS, J.: *Strukturální proměna veřejnosti*. Praha: Filosofia 2000.
- HABERMAS, J.: *Faktizität und Geltung*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp 1992.
- HELLER, J. - MRÁZEK, M.: *Nástin religionistiky*. Praha: Kalich 2004.
- HORKHEIMER, M.: *Tradiční a kritická teorie*. In *Aluze 1/2001*, s. 74–106.
- HORKHEIMER, M. - ADORNO, Th.: *Dialektika osvícenství*. Praha: Oikoymenh 2009.
- HEJDÁNEK, L.: *Filosofie a víra*. Praha: Oikoymenh 1999.
- KOHÁK, E.: *Jan Patočka*. Praha: H & H 1993.
- KOHÁK, E.: *Domov a dálava*. Praha: Filosofia 2009, s. 137–170.
- KOSÍK, K.: O sociálních kořenech a filosofické podstatě masarykismu. In: *Filosofický časopis*. Praha 1954, s. 196–215.
- KOSÍK, K.: *Česká radikální demokracie*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury 1958.
- KOSÍK, K.: *Dialektika konkrétního*. Praha: Academia 1963.
- KOSÍK, K.: *Naše nynější krize*. In *Století Markéty Samsové*. Praha: Český spisovatel 1993, s. 22–40.
- KOSÍK, K.: *Třetí Mnichov*. In *Století Markéty Samsové*, s. 157.
- LEFORT, C.: *Democracy and Political Theory*. Cambridge: Polity Press 1988.
- MASARYK, T. G.: *Sebevražda*. Praha: Čin 1926.
- MASARYK, T. G.: *Moderní člověk a náboženství*. Praha: Jan Laichter 1934.
- MASARYK, T. G.: *Nová Evropa*. Brno: Doplněk 1994.
- MASARYK, T. G.: *Světová revoluce*. Praha, Orbis a Čin 1930.
- MASARYK, T. G.: *Sociální otázka I-II*. Praha, Masarykův ústav AV ČR, Ústav T. G. Masaryka 2000.
- PATOČKA, J.: *Kacířské eseje o filosofii dějin*. Praha: Academia 1990.
- PATOČKA, J.: *Nadcivilizace a její vnitřní konflikt*. In *Péče o duši I*. Praha: Oikoymenh 1996, s. 243–302.
- PATOČKA, J.: *O smysl dneška*. In *Češi I*. Praha: Oikoymenh 2006, s. 231–338.

- PATOČKA, J.: Čím je a čím není Charta 77. In: Češi I. Praha: Oikoymenh 2006, s. 428–430.
- PATOČKA, J.: Vzpomínka a zamyšlení o Rádlu a Masarykovi. In: Češi II. Praha: Oikoymenh 2006.
- RÁDL, E.: Válka Čechů s Němci. Praha, Melantrich 1993.
- RICOEUR, P.: Hermeneutics and Human Sciences. Cambridge University Press 1981.
- RICOEUR, P.: Lectures on Ideology and Utopia. Columbia University Press 1986.
- SCRUTON, R.: Masaryk, Kant, and the Czech Experience. In T. G. Masaryk (1850-1937). Volume 1. Thinker and Politician. Edited by Stanley B. Winters. Macmillan, School of Slavonic and East European Studies. University of London 1990, s. 44–59.
- SZPORLUK, R.: The Political Thought of Thomas G. Masaryk. East European Monographs, Boulder Distributed by Columbia University Press, New York 1981.
- ŠIMSA, M.: Filosof a reforma světa. Pokus o filosofickou interpretaci díla Emanuela Rádlu a konstituci reformní filosofie. Ústí nad Labem: UJEP 1997.
- ŠIMSA, M.: Hermeneutická propedeutika. Ústí nad Labem 2005.
- ŠIMSA, M. (ed.): Relativismus a (post)pravda v demokracii. Se třemi studiemi Ladislava Hejdánka. Ústí nad Labem: Filosofická fakulta UJEP 2018.